

ӘОЖ 81'38

М. Тоқташбай

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің II курс магистранты,
Алматы қ., Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – ф. ғ. д. доценті А. О. Тымболова
e-mail: toktashbaeva90@mail.ru

Образды салыстырулардың лингвопоэтикасы

Образ – шығармашылық ой жемісі. Ойлау үрдісіне тән сипаттарға образ да ие болады. Яғни, образ тек қана ақиқатты суреттеп берумен шектелмейді. Өмір шындығын жинақтай отырып, жекелеген оқиғаларды, құбылыстарды бейнелей отырып, адам баласын толғандырып келе жатқан мәңгілік сауалдардың мәніне де үңіледі. Образ жасауда қолданылатын көркем сөздер мазмұны жағынан ерекше эстетикалық құрылымға ие болады. Әрине, шығарманың өзегі соның мазмұн-мағынасында демекпіз. Образдарды бір-бірімен салыстыру үшін кейіпкерлердің жан дүниесін, көңіл-күйін, іс-әрекеттерін, әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін, типтік бейнесін қарастыру керек. Көбінесе шығармалар тіліне образдың ішкі-сыртқы характерін айқын көрсететін диалогтар мен монологтар тән. Жалпы образды салыстыруда кез-келген жазушының өзіндік бір ерекшелігі көрінеді. Сондықтан бұл мақалада образды салыстырудың лингвопоэтикалық ерекшеліктері жан-жақты талданады.

Түйін сөздер: образ, лингвистикалық поэтика, салыстыру, идеялық-эстетикалық таным, типтік бейне.

М. Тоқташбай

Лингвопоэтика образного сравнения

Образ – творческий плод мысли. Образ обладает характеристикой и тенденцией присущей мыслительной деятельности. То есть, образ не ограничивается только лишь описанием истины. Заставляет задуматься смысл вопросов, которые на протяжении развития человечества помогают заглядывать в будущее, изображая явления, события, присущие каждой отдельной личности, при этом, собирая воедино правду жизни. При описании содержания образа используются художественные слова, которые приобретают особую эстетическую структуру. Безусловно то, что актуальность произведения в его содержании. Для того, чтобы сравнить внутренний мир героев, их настроение, действия, социальные и психологические особенности, необходимо рассматривать еще и их заданный типический образ. В большинстве случаев для определения, которое указывает внутренний и внешний характер образа в произведениях присутствуют диалоги и монологи. Для сравнения общего образа присущего любому писателю есть своя особенность. Поэтому в этой статье обсуждаются особенности лингвопоэтического образного сравнения.

Ключевые слова: образ, лингвопоэтическая поэтика, сравнение, идейно-эстетическое познание, типический образ.

М. Toktashbay

Lingvopoetry of vivid comparison

Character is a creative fruit of idea. Character possesses description and tendency of inherent cogitative activity. It est, character is not limited only truths. Therefore the features of lingvopoetry of vivid comparison come into question in this article. It means, it is not limited describing only truths. It gathers the truths of life, certain events, describes phenomenon and the everlasting questions which people are considering about. The means of the words describing character is formed by unique structure. Of course, the core is in the meaning of the work. To compare the characters with each-other we have to search out the soul, mood and social psychological position of characters. Dialogues and monologues most show in and out characters of the characters. Generally, to compare characters shows each author's peculiarity.

Key words: character, lingvopoetry poetics, comparison, ideological – aesthetic cognition, typical character.

Қазақ тіл білімі ғылымында тілді тұтынушы тұлға арқылы зерттеуге жіті көңіл бөлініп отырған бүгінгі таңда, көркем шығарманың тілі мейлінше қарастырылып келеді. Дегенмен, әдебиеттің негізгі үш тегінің (поэзия, проза, драма) бір – драмалық туындылардың тілін зерттеу мәселесі толық шешімін тапты деп

айта алмаймыз. Сондықтан драмалық шығармалардағы образдар тілінің лингвопоэтикасын қарастыруды жөн көрдік. Драмалық шығармаларда белгілі-бір идеялық-эстетикалық таным образды суреттеуде көрініс табады. Жазушы көркем образдың тілі арқылы өмір шындығын, қоғамдық құбылыстарды, табиғатты

адам тағдырын бейнелеп көрсетеді. Көркем образда екі түрлі ерекшелік-жинақтау, жалпылық сипаттарды топшылап түйіндеу және даралау, жеке қасиет – белгілерді нақтылы түрде көрсету – осы екеуі іштей астасып, қабысып жатады десек, олар да тек сөз арқылы сыртқа шығады. Көркем сөз дүниесіндегі жаңалықтардың бірі – образдар саласында. Образ тіл элементтері арқылы жасалады. Сондықтан образ – тілдік тұлғалар мен тәсілдерде өзгерістер мен жаңалықтар әкеледі. [1, 125] Образды салыстырулардың лингвопоэтикасына тоқталмас бұрын «Образ» деген терминнің мағынасын ашып алған дұрыс сияқты.

Образ – шығармашылық ой жемісі. Сондықтан ойлау үрдісіне тән сипаттарға образ да ие болады. Яғни образ тек қана ақиқатты суреттеп берумен шектелмейді. Өмір шындығын жинақтай отырып, жекелеген оқиғаларды, құбылыстарды бейнелей отырып, адам баласын толғандырып келе жатқан мәңгілік сауалдардың мәніне де үңіледі. Образ – нақты ұғым. Қандай құбылысқа негізделсе де, образ ол құбылысты дерексіз, тиянақсыз әлденелерге бөлшектемей керісінше, оның тұтастығын, өзіндік бітімін сақтап қалады. Әдебиетте адам бейнесін жасаудың амалы алуан түрлі. Ол сөздегі суретпен ғана бітпейді, көркем бейне жасауға қажет өмірлік материалды жинақтаудан әдеби тұлғаны даралауға дейін барады.

Жинақтау дегеннің өзі – әдеби тип жасау әрекеті. «Типтендіру деген суреткердің іс жүзінде өмір шындығын өз дүние танымы тұрғысынан белгілі бір уақытпен кеңістікке, әлеуметтік орта мен дәуірге сай талғап-тануы, таңдап іріктеуі және жинақтауы, сол арқылы өзі жасап отырған көркем бейнені сомдауы, тұлғаландыруы, даралуы болып табылады» дейді академик З.Қабдолов [2, 89]

Образ жасауда қолданылатын көркем сөздер мазмұны жағынан ерекше эстетикалық құрылымға ие болуы тиіс. Әрине, бұдан шығатын қорытынды, шығарманың өзегі соның мазмұн-мағынасында демекпіз. Образдарды бір-бірімен салыстыру үшін кейіпкерлердің жан дүниесі, көңіл-күйін, іс-әрекеттерін, әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін, типтік бейнесін қарастыру керек.

Көбінесе шығармалар тіліне образдың ішкі-сыртқы характерін айқын көрсететін диалогтар мен монологтар тән. Оған мысалды Д.Исабековтың «Ертеңгі күту» пьесасындағы Тағай мен Радиктің мына сөздерінен алуға болады. Бұл диалогта көптеген лингвистикалық ерекшеліктер кездеседі.

Тағай: Арық қойдың етіндей сөзінде маңыз жоқ, бәрі көпірген көбік *«Жаман ит қораға қарап үреді»*, не жұрт пайдасын, не бас пайдасын ойламайтын қияли сеніңше, бәрінен безініп, мына сен сияқты *көрінген көп аттыдан* көшеде таяқ жеп жүруім керек пе? Менің қызметім, менің ғылыми атағым, алар сыйлығым, егер ала қалсам, сенің мойныңа *қамыт* боп киліп, бетіңе таңба боп түсе ме? *«Семіздікті қой ғана көтереді»* деген рас екен-ау. Мына басыңдағы да сол семіздікті көтере алмағандықтың кесірі.

Радик: Папа! Сіз бұл сөзімді өз баламның сөзі деп ұқпаңыз, сырт адамның пікірі деп ұғыныңыз. Сонда пайымдауға жеңілірек болады. Мен аялдамада түр едім. Бір кезде дәл жанымнан *сатыр-сұтыр етіп*, үш жігіт жүгіріп өтті. Жалт қарасам, олар бір жігітті қуып бара жатыр екен. Көшенің қақ ортасына жеткенде олардың бірі әлгі жігітті *өкшелеп* кеп, аяғынан шалып құлатты. Ол асфальтқа ұшып түсті. Әлгі үшеуі үш жақтан бір жігітті ал кеп тепкілесін. Басынан, белінен, ішінен... Аяу деген ұғым үшеуінен мүлде алыс сияқты. Ата жауды да адам бұлай қорламас болар еді. Қан деген тарау-тарау боп, асфальтпен ағып жатты. Папа, мен шыдай алмадым. Көзіме қан толып, әлгі жігітке ара түсу үшін жүгіріп бара жатқанда, ертеңгі тірлік, милиция, әкемнің беделі дегендерді ұмытып кетіппін. Біреуді *ажалдан, азаптан* құтқару үшін ертең не болатынын ойлап, арғы-бергісін таразылап тұру керек пе? Олардың біреуін келген бетте бір қойып, *мұрттай ұшырғанымды* білем. Әрі қарай не болғаны есімде жоқ. Көз алдымнан жарқ еткен найзағайды ғана білем. Соның соңғысы... мына *кимешек пе, сәлде ме*, бірдене [3, 97]

Бұл диалогтардан *«Жаман ит қораға қарап үреді»*, *«Семіздікті қой ғана көтереді»* – деген мақалдармен, *«көрінген көп аттыдан, мұрттай ұшыру»* – деген тұрақты сөзтіркестерін, *«ажалдан, азаптан, кимешек, сәлде»* – деген синоним сөздер арқылы автор образдардың бейнесін салыстыра ашып отыр. Әкесі мен баласының арасындағы ойлау жүйесінің екі басқа екенін аңғару қиын емес.

М.Әуезовтің «Еңлік-кебек» пьесасындағы Еңліктің мына бір монологы кейіпкердің өзімен-өзі сөйлескендей күй кешіп, табиғатқа сыр шерткенін көрсетеді: Еңлік: *Асыға ма алып-ұшқан үмітім. Бар тілекпен бір сапарға бет қойдым... Жазғырармысың, бұлдыр күн? Жазығым бар ма?.. Жазығым бар ма, кінәлімін бе, әлде мен? Атам, анам, туган үйім кеш мені. Бауырыңда өскен балапан бағын тілеп ұшам*

деді қияға. Кінәлімін бе, кәрі тас?! Ойласаң менің мұңымды, ұқсақ керек барымды! Төкпеген жас, шешпеген шер бар ма еді баурыңда. Игілік пен сәт сәскеде келтір жалғыз арман жанымды... Жалғыз тірек жарымды!.. «Еңлік-Кебек» [1, 23]

Сонымен қатар Д.Исабековтің «Қараспан процесі» пьесасы тұрмыстық драманың негізінде жазылған шығарма. Бұл пьесасында автор кейіпкерлерге мынадай сипаттама береді. Ащы юмормен, астарлап жеткізілген бұл суреттеулер арқылы кейіпкердің қандай адам екенін білуімізге болады. Осы сипаттаулар арқылы образдарды бір-бірімен салыстырады.

Тауықшы Молдабай – өз ісіне адал берілген, әділетсіздікке төзе алмайтын, *ымырашылдыққа* жанымен қарсы байырғы колхозшы. Моральдық жағынан ұстамды. *Атеист*. Ислам дінін жек көреді. Басқа діндерді мойындамайды да, білмейді де. Колхоз орталығындағы 1973, 1975, 1978 жылдардағы жиналыстардың делегаты.

Бөлімше меңгерушісі Құрал Отыншиев – 1975 жылдан бері бөлімше меңгерушісі. Сарыағаштығы Қапқанбек зоотехникалық-малдәрігерлік техникумын іштей екі жыл оқып, алдыңғы жылы сырттай бітірді. Қабілетті ұйымдастырушы. Құлығы жоқ, ақ көңіл, адал азамат. Былтырғы қуаңшылық жылы ауданнан келген уәкілдің: «Құрғақшылыққа қарсы қандай шара қолданып жатырсыңдар?» - деген сұрағына сасып қалып: «Екі рет *тасаттық* бердік», – деген.

Оңғар Оймауытов – Шымкенттегі бір жылдық бухгалтерлер курсы бітірген. Бөлімшедегі жолдастық соттың негізін қалаушылардың бірі. Арақтың шаруашылыққа тигізер зияны-91 мың 734 сом 57 тиын екенін дәл есептеп шығарғалы бері, онымен жау боп кетті. Үйлену тойларының өзін де ішкіліксіз өткізу керек деген пікір таратып жүр. Диета сақтайды.

Әдебиеттер

- 1 Тымболова А. Драмалық шығармалардың лингвистикалық поэтикасы. – Алматы: Елтаным баспасы, 2013. – Б. 328.
- 2 Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Санат, 2002. – Б. 360.
- 3 Исабеков Д. Бес томдық шығармалар жинағы. 5-том. – Алматы: Өлке, 2003. – Б. 360.

References

- 1 Tymbolova A. Dramalyk shygharmalardyng lingvistikaluk poetikasy. – Almaty: Eltanym baspasy, 2013. – B. 328.
- 2 Qabdolov Z. Sez oneri. – Almaty: Sanat, 2002. – B. 360.
- 3 Isabekov D. Bes tomduk shygharmalar zhinafy. 5-tom. – Almaty: Olke, 2003. – B. 360.

Көмешбай Жидебаев – зоотехник. Теориялық білімі болмағанымен, жақсы практик. Колхоз малын ұрықтандыруда СЖК әдісін алғаш қолданғандардың бірі. Интернационалист. Антифашист. Чили патриоттарына ынтымақтық білдірген митингіде сөз сөйлеп, түрмеде отырған Луис Корваланға ақша салып жіберу керек деп үндеу таратқан. Бірақ, ақша салудың реті келмеді, өйткені Луис Корвалан митингіден бір күн бұрын Москваға біржола келіп қалған еді.

Әлікүл Тазабеков – колхоздың ежелгі мүшесі. Қара жұмыстың қайсысына болса да, белсеніп кірісіп кетеді. Әдебиетті жақсы көреді. Бөлімшенің өмірін жырлайтын тарихи дастан жазып жүр деген қауесет бар. Қазір оқушы дәптерімен екі мың бес жүз бет болыпты. Орыс жазушыларын қатты құрметтейді. Бір баласының атын Мамин, бір баласының атын Сибиряк қойған [57, 57]

Сонымен қатар, автор пьесада қазақтың салт-дәстүрінде бар «*жолашар*» ұғымын да енгізген. (Кісі шақырып, *жолашар* жасайық. Жұрт шуылдап, жолыңды жу деп жатыр). Жолашар дегеніміз – адам бір жаққа кетуге жиналғанда, артындағы қалған адамдарға жолым болсын деп шай беріп, қонақ ету.

«Аралдағы адамдар» пьесасында мынадай бір ғибратты сөздер кездеседі: *Сіздерден өтінерім – қазіргідей үлкен өзгеріс кезінде өздеріңізді алға жетелейтін лайықты жетекшіні таңдай біліңіздер, қарғалар бұлбұл, мәстектер тұлпар, тұлкілер арыстан боп кетіп жүрмесін. Бәріміз өсірген бәйтерек кесел атаулыдан арылып келеді. Енді оған құрт түспесін бәріңіз қадағалаңыздар*-деген сөздерден де шендестіре теңеуді көреміз.

Жалпы образды салыстыруда кез-келген жазушының өзіндік бір ерекшелігі көрінеді. Поэтикалық драмадағы образдар жүйесі шығарманың терең мазмұны, тілдік көркемдік құралдардың бай қоры арқылы жасалады.